

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра економічної теорії та права

Єна О.О., асистент

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Цивільне право»

для студентів спеціальностей 6.050100 «Економіка підприємства»,
«Міжнародна економіка», «Облік і аудит»

Частина 3.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА

Харків – 2007

ЗМІСТ

1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧОВИХ ПРАВ.

2. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ЗМІСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ. ПРАВО ВЛАСНОСТІ В ОБ'ЄКТИВНОМУ І СУБ'ЄКТИВНОМУ РОЗУМІННІ.

3. ФОРМИ ВЛАСНОСТІ. СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

4. ПРАВО ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ

5. ПРАВО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

6. ПРАВО СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.

7. НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

8. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

9. ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА (ВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ, СЕРВІТУТ, ЕМФІТЕВЗИС, СУПЕРФІЦІЙ).

10. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.

1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧОВИХ ПРАВ.

Під **РЕЧОВИМ** слід розуміти право, що забезпечує задоволення інтересів управомоченої особи шляхом безпосереднього впливу на річ, що знаходиться у сфері її господарського панування.

Оскільки розподіл, перерозподіл, а також захист суб'єктивних прав стосовно майна є основним завданням приватного (цивільного) права, цілком очевидно, що речові права є центральним інститутом даної галузі.

Речові права відносяться до числа **абсолютних**: якщо річ належить даній особі, всі інші особи є зобов'язаними визнавати цю приналежність і не порушувати її.

Характерними **рисами** речових прав є їх абсолютний характер, право слідування (як характерна риса прав на чужі речі), а також те, що всі речові права відображають безпосереднє ставлення особи до речі, захищаються речово-правовими позовами, предметом речового права, як правило, є індивідуально-визначена річ; характер та зміст речового права за загальним правилом, визначається безпосередньо законом, а не договором.

Речові права відрізняються від інших цивільних прав характером, змістом, особливостями захисту у разі їх порушення тощо.

В залежності від значущості і характеру виникнення речові права можуть бути поділені на **основні і вторинні (похідні)**.

1. **ОСНОВНІ** речові права є визначальними у системі відносин з приводу речей. Їхні властивості випливають із самого характеру присвоєння майна і необхідності забезпечення використання цього майна. До них належать право власності і права на чужі речі.

1.1. Найбільш важливим речовим правом є **ПРАВО ВЛАСНОСТІ**, яке дає власнику повну владу над майном (речами) і абсолютний захист, тобто можливість подання позову проти будь-якого порушника його прав власника. Водночас необхідно підкреслити, що «повна влада над майном» не означає

необмеженість прав власника. У даному випадку мається на увазі лише та обставина, що власник має щодо конкретних речей більшу владу, ніж будь-хто інший. Проте державні або суспільні інтереси можуть стати причиною обмеження повноважень власника.

1.2. Практично таким же важливим речовим правом є **ПРАВО НА ЧУЖІ РЕЧІ**. У цьому випадку право власності належить одній особі, у той час як інша особа має на те ж саме майно таке ж (безпосереднє) речове право, тільки обмежене за змістом.

Права на чужі речі можна, із деякими застереженнями, розділити на дві групи:

а) **ПРАВА КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМИ РЕЧАМИ** Це головним чином сервітути, які можуть бути особистими (персональними) і майновими (предіальними).

б) **ПРАВА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЧУЖИМИ РЕЧАМИ**. До них належить застава і, зокрема, іпотека. Суть цього права в тому, що кредитор у випадку невиконання зобов'язання має право реалізації заставленого майна для задоволення своїх майнових інтересів.

Наприклад, іпотека — застава нерухомості — є правом на чуже майно, оскільки, хоча воно і залишається у власності боржника, кредитор-заставодержатель може витребувати його від будь-якої особи для того, щоб продати та захистити свої інтереси.

2. **ВТОРИННІ РЕЧОВІ ПРАВА** мають своїм підґрунтям основні речові права. Вони виникають, оскільки існують перші, і не можуть існувати без них. До вторинних речових прав належать право повного господарського відання і право оперативного управління.

ПРАВО ПОВНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ВІДАННЯ означає можливість володіння, користування і розпорядження майном у своїх інтересах, але на підставі надання цих правомочностей власником. Таке право виникає, як правило, у державних підприємств, яким держава передає свою власність для здійснення визначеної діяльності.

ПРАВО ОПЕРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ – це право володіння, яке ґрунтується на праві власності іншої особи, що надала на це повноваження, а також обмежені право користування і розпорядження майном з метою і у межах, установлених власником. Право оперативного управління виникає у разі створення державою установ, організацій, закладів, яким майно передається на праві оперативного управління.

Цивільний кодекс унікає поняття «право оперативного управління» і «право повного господарського відання», виводячи державну власність із сфери адміністративно-управлінської у сферу ринкових відносин. Однак ці інститути встановлюються Господарським кодексом України.

Цивільний кодекс пропонує систему речових прав, в яку крім **ПРАВА ВЛАСНОСТІ** входять ще чотири речові інститути — право обмеженого користування чужими речами (**СЕРВІТУТИ**), право обмеженого користування чужою землею для сільськогосподарського виробництва (**ЕМФІТЕВЗИС**) і право користування чужою землею для забудови (**СУПЕРФІЦІЙ**) та володіння.

**2. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ЗМІСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.
ПРАВО ВЛАСНОСТІ В ОБ'ЄКТИВНОМУ І СУБ'ЄКТИВНОМУ
РОЗУМІННІ.**

Стаття 316 ЦК України закріплює визначення права власності. А саме: **ПРАВОМ ВЛАСНОСТІ** є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Прийнято розрізняти право власності в об'єктивному і суб'єктивному значенні.

Право власності в об'єктивному значенні — це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності (порядок набуття, здійснення та припинення права власності). Право власності в об'єктивному значенні є юридичною підставою існування і реалізації права власності, що належить певному суб'єкту, тобто права власності в суб'єктивному значенні.

Право власності в суб'єктивному значенні — це забезпечена законом можливість конкретної особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю своєю владою і у власному інтересі. Цьому праву власника відповідає обов'язок усіх інших осіб утримуватися від порушення його правомочностей.

ОЗНАКИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ:

1) Його зміст охоплює **три правомочності** (можливості) власника: право володіння, право користування і право розпорядження майном.

2) Суб'єктом права власності може бути будь-який суб'єкт права. Причому слід зазначити, що стаття 13 Конституції України передбачає рівність усіх суб'єктів права власності перед законом.

3) Об'єктом правовідносин власності може бути будь-яка індивідуально-визначена річ. Родові речі можуть бути об'єктом права власності за умови їхньої індивідуалізації (упаковування, маркірування, написи тощо).

4) Своє право на річ власник здійснює завжди своєю владою й у своєму (власному) інтересі. На відміну, наприклад, від повіреного, він не потребує спеціальних повноважень, доручення і т.п.

Проте при цьому слід зазначити, що влада власника щодо належної йому речі не є безмежною. Він може вчиняти стосовно свого майна будь-які дії, але вони не повинні суперечити інтересам інших суб'єктів приватного права.

Наприклад, власник зобов'язаний вживати заходів "щодо запобігання виникненню шкоди здоров'ю громадян і навколишньому середовищу при здійсненні його права власності. Реалізуючи право власності на житловий будинок, він повинен утримуватися від поведінки, яка може заважати його сусідам. Права власника можуть бути обмежені правами інших осіб (сервітутами тощо). Крім того, власник не може виходити за загальні межі здійснення цивільних прав, передбачених статтями 12, 13 ЦК України.

ЗМІСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Зміст права власності закріплюється статтею 317 ЦК України. Як зазначалося вище, зміст права власності у суб'єктивному значенні складається з трьох правомочностей власника:

- 1) **правомочності володіння;**
- 2) **правомочності користування;**
- 3) **правомочності розпорядження річчю.**

Право володіння — це юридична можливість фактичного та юридичного впливу на річ. Володіння буває **законним**— таким, що ґрунтується на законі, і **незаконним** — протиправним. Але право володіння завжди є тільки законним, оскільки, як кожне право, завжди ґрунтується на якійсь правовій підставі. Поняття «незаконне володіння» може застосовуватися тільки до фактичного володіння.

Право користування — це юридична можливість видобування власником корисних (споживчих) властивостей речі. Користування може

здійснюватися шляхом вчинення фактичних дій (користування особистими речами, проживання в будинку, користування машиною тощо). Але воно може полягати й у використанні споживчих властивостей речі за допомогою дій юридичних (надання речі в оренду і тим самим одержання відповідних прибутків).

Право розпорядження полягає в юридичній можливості власника визначати фактичну і юридичну долю речі. Визначення фактичної долі речі полягає в зміні її фізичної сутності, аж до повного знищення. Юридична доля речі може бути визначена шляхом передачі права власності іншій особі або шляхом відмови від права на річ.

У сукупності три правомочності власника утворюють класичну для українського цивільного права «тріаду», що характеризує право власності в суб'єктивному значенні.

Слід також зазначити, що на зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна. Тобто зовсім не обов'язково, щоб власник завжди знаходився поруч зі своїми речами. Достатньо факту наявності в нього права власності, а зазначені обставини не можуть впливати на це право чи якимось чином обмежувати його.

3. ФОРМИ ВЛАСНОСТІ. СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

Конституція України передбачає **три економічні форми власності: приватну, державну, комунальну**. Ці економічні відносини опосередковуються правом приватної власності, правом державної власності, правом комунальної власності.

У чинному законодавстві України приватна власність передбачена статтею 41 Конституції України, право на неї є однією з неодмінних умов вільного існування індивіда.

Стаття 325 Цивільного кодексу України визначає особливості суб'єктного та об'єктного складу правовідносин приватної власності. Згідно з означеною статтею **суб'єктами** права приватної власності є фізичні та юридичні особи. Таким чином, право приватної власності замінює право колективної власності недержавних юридичних осіб, яке існувало до набрання чинності новим ЦК України.

Власність фізичних та юридичних осіб створюється і примножується за рахунок їхніх прибутків від участі у суспільному виробництві, від власного господарювання і прибутків від коштів, укладених в кредитні установи, акції та інші цінні папери, придбання майна при спадкуванні та на інших підставах, передбачених законом. Ця власність ґрунтується на свободі особистості щодо розпорядження власними здібностями щодо виробничої і творчої праці, виборі її форм і засобів звернення результатів на задоволення суспільних та особистих потреб.

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ може бути визначене як вища влада, що належить приватній особі (фізичній і юридичній) над речами, яка може бути реалізована ним у відносинах з усіма іншими особами шляхом володіння, користування і розпорядження цими речами особистими діями або через спеціально уповноважених ним осіб.

Об'єктами права приватної власності можуть бути будь-які об'єкти споживчого і виробничого призначення, результати інтелектуальної праці, якщо інше не передбачене законом. Це майно може бути використане власником як у повсякденному житті, так і у підприємницькій діяльності. Однак в останньому випадку це можливе тільки при дотриманні спеціальних правил про підприємництво.

За чинним законодавством склад, вартість і кількість майна, яке знаходиться у приватній власності громадян, може бути обмежене тільки законом. А за загальним правилом фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати.

Так, стаття 324 ЦК України визначає **об'єкти права виняткової власності народу України** (крім об'єктів права державної власності) — земля, її надра, повітряний простір; водні та інші природні ресурси її континентального шельфу і виняткової (морський) економічної зони. Як зазначалося вище, такі речі, фактично вилучені з цивільного обігу, мають розцінюватися швидше як об'єкти публічного, а не приватного права.

Крім того, «Перелік видів майна, яке не може знаходитися у власності громадян, громадських організацій, міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав на території України» дає вичерпний перелік такого майна — зброя, боєприпаси, наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікувальні речовини тощо.

Для певних категорій речей законодавством встановлені обмеження в їх цивільному обігу як об'єктів приватного права (вогнепальна мисливська зброя, пам'ятники історії і культури). Для здійснення права приватної власності щодо цих видів майна необхідні дозволи відповідних органів і ускладнений порядок його придбання.

Відповідно до правового режиму, встановленого статтею 328 ЦК України, володіння майном вважається правомірним до тих пір, доки інше не буде встановлене судом. На практиці це означає, що суб'єкт права приватної

власності не зобов'язаний доводити законність свого володіння у разі виникнення сумніву в цьому в інших осіб. Разом з тим це не виключає вимоги підтвердження у разі спору права власності на окремі об'єкти спеціальними документами (що підтверджують право власності на жилий будинок, право приватної власності на землю тощо).

Що стосується підстав виникнення і припинення права приватної власності, то вони є загальними для усіх форм власності. Це впливає із принципу рівності усіх форм власності. Загальною умовою визнання громадянина власником майна є правомірність його придбання. Діють загальні правила про первісні та похідні підстави виникнення права власності.

4. ПРАВО ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ

Нарівні з приватною, зберігається і державна власність.

Право державної власності — це право держави, яка виступає як суб'єкт приватноправових відносин, володіти, користуватися і розпоряджатися майном через свої органи або спеціально уповноважених нею осіб.

Суб'єктом права державної власності є держава Україна, яка виступає представником спільних інтересів народу. У статті 13 Конституції України закріплено, що право державної власності від імені українського народу здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, передбачених Конституцією України.

До них насамперед відноситься глава держави — Президент України, який виступає від імені держави в різних правовідносинах, в тому числі здійснює право державної власності.

Нарівні з Президентом право державної власності здійснює також Верховна Рада України. Вона затверджує державний бюджет України і здійснює контроль за його використанням, а також цілий ряд інших повноважень. Повноваження Верховної Ради закріплені у ст. 85 Конституції України.

Право державної власності здійснює також Кабінет Міністрів України, який керує державною власністю (ст. 116 Конституції). Однак діяльність його у цій сфері обмежена певними рамками. Так, для представництва міжнародних економічних договорів Прем'єр-міністр України, міністри України повинні мати довіреність, підписану Президентом України.

Право державної власності може також здійснювати Фонд державного майна України та інші уповноважені органи, у тому числі державні підприємства і установи (ст. 33, 37, 39 Закону «Про власність»).

Коло об'єктів права державної власності не обмежене. Держава може бути власником Будь-яких речей, у тому числі вилучених з цивільного обігу і обмежених у обігу.

Однак необхідно мати на увазі, що речі, вилучені з обігу, не є об'єктами цивільних правовідносин. Тому здійснення права держави по використанню таких речей, розпорядженню ними і т.п. не є сферою дії приватного (цивільного) права. Здійснюючі такі дії, держава виступає як суб'єкт владних відносин, його влада над речами у цьому випадку є виявом властивостей публічної влади. У зв'язку з цим дані відносини є сферою дії публічного права з усіма наслідками, що випливають звідси (метод впливу на учасників, принципи, засіб захисту тощо).

5. ПРАВО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Самостійним суб'єктом цивільних правовідносин і в тому числі відносин власності є територіальна громада.

Згідно зі ст. 140 Конституції України і статтею 1 Закону України «Про місцеве самоврядування» **територіальна громада** — це жителі села або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, які постійно проживають на означеній території. Майно належить територіальній громаді на праві комунальної власності. Комунальну власність треба розглядати не як різновид державної, а як самостійну форму власності.

Відповідно **право комунальної власності** — це право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися за своїм розсудом і в своїх інтересах майном, що належить їй як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради).

Суб'єктом права комунальної власності є територіальні громади сіл, селищ, міст і т.д. Згідно із Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. територіальною громадою визнаються жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста. У містах з районним поділом — громади районів також діють як суб'єкти права власності.

Об'єктами права комунальної власності є різноманітне рухоме і нерухоме майно, прибутки місцевих бюджетів, земля, природні ресурси, підприємства, установи, організації і т.д.

У статті 41 Конституції України закріплено, що громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права як державної, так і комунальної власності згідно із законом.

Однак потрібно зазначити, що коло об'єктів права комунальної власності більш вузьке, ніж коло об'єктів права державної власності. Зокрема, в

комунальній власності не може знаходитися майно, що є об'єктом виняткової власності держави (наприклад, атомна зброя, єдина енергосистема тощо.).

Підставою виникнення права комунальної власності згідно із Законом України від 3 березня 1998 року «Про передачу об'єктів права державної і комунальної власності» може бути передача майна територіальним громадам безоплатно державою, іншими суб'єктами права власності і т.п.

Повноваження володіння, користування і розпорядження об'єктами права комунальної власності від імені і в інтересах громади здійснюють органи місцевого самоврядування.

6. ПРАВО СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.

Майно може належати на праві власності не одній особі, а декільком особам одночасно. В такому випадку виникають відносини спільної власності.

Оскільки спільна власність є лише одним із засобів реалізації права приватної, комунальної і державної власності, то в цьому випадку про самотійну форму власності не йдеться. **Право спільної власності** — це право двох і більше осіб на один і той самий об'єкт (стаття 355 ЦК України). Об'єкт може складатися з однієї речі або із сукупності речей. Ці речі можуть бути подільними або неподільними, однак як об'єкт права власності вони створюють єдине ціле. Тому право власності кожного учасника спільної власності поширюється на весь об'єкт, а не на його частину.

З поняттям права спільної власності пов'язані категорії «ідеальна частка» і «реальна частка».

Ідеальна частка — це частка у праві на річ. Наприклад, якщо дві особи мають у рівних частках право спільної власності на річ, то кожному з них належить не половина речі, а половина права на цю річ.

Реальна частка визначається при припиненні права спільної власності і розподілі речі. У цьому випадку йдеться саме про право на частину речі.

Слід мати на увазі, що співвласники можуть визначити порядок користування спільною річчю без визначення реальних часток. У цьому випадку право спільної власності не припиняється, кожний зберігає свою частку у праві на річ.

Проілюструємо це таким прикладом. Двом братам на праві спільної власності належить будинок, перший поверх якого кам'яний, а другий дерев'яний. За угодою між ними один з братів користується першим, а інший — другим поверхом. Якщо за невідомих обставин другий поверх згорить, ризик випадкової загибелі речі ляже на обох власників: загальний розмір будинку поменшає, але обидва зберігають частку у праві на вцілілу частину будинку.

Отже, той з братів, який користувався дерев'яною частиною будинку, зберігає право користування першим поверхом. Якщо ж верхня частина будови загине (знов-таки з випадкової причини) після того, як будуть визначені реальні частки і зроблено поділ будинку, то власник другого поверху не зможе претендувати на вцілілу частину будинку. Як кожен власник, він несе ризик випадкової загибелі речі.

Сучасне законодавство не містить обмежень щодо суб'єктного складу права спільної власності.

Види спільної власності. Спільне майно може належати сторонам на праві спільної часткової власності і на праві спільної сумісної власності.

Сутність **спільної часткової власності** (стаття 356 ЦК України) в тому, що кожний із співвласників має чітко визначену частку у праві власності на спільне майно (ідеальну частку). Якщо законом або угодою учасників спільної власності не передбачене інше, то до спільного майна застосовується правовий режим саме спільної часткової власності.

При спільній сумісній власності розміри часток заздалегідь не визначені хоч і припускається, що вони рівні. Спільна сумісна власність виникає у випадках, безпосередньо передбачених в законі (наприклад, спільна сумісна власність подружжя, спільна сумісна власність членів фермерського господарства), а також на підставі угоди учасників спільної часткової власності

7. НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

Підставами виникнення права власності є різноманітні обставини (юридичні факти), з якими норми права пов'язують встановлення правовідносин власності. Це можуть бути події (смерть спадкодавця), договори (купівля-продаж), юридичні вчинки (виявлення скарбу), стани (перебування в шлюбі), а також юридична сукупність (заповіт і смерть спадкодавця) тощо. Стаття 328 ЦК України зазначає, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема, із правочинів.

Частина друга статті 328 ЦК України встановлює загальну презумпцію правомірності набуття права власності. Тобто за загальним правилом право власності вважається таким, що набуто на законних підставах, якщо інше не встановлено в законному порядку. Право власності може набуватися і на незаконних підставах—таких юридичних фактах, що суперечать закону (наприклад, право власності на майно набуто незаконним добросовісним набувачем). Суд також при наявності певних юридичних фактів може визнати незаконним набуття права власності і за інших підстав (наприклад, коли право власності набувається в результаті укладення недійсного правочину).

Ці підстави нерідко іменують «**способами набуття права власності**» і підрозділяють на **первісні** і **похідні**.

Первісними є такі способи, де право власності на річ виникає вперше чи незалежно від права попереднього власника на цю річ, чи незалежно від його волі (заволодіння майном, набуття права на речі, від яких власник відмовився; на загальнодоступні дари природи; на знахідку; скарб; безхазяйну річ; бездоглядну домашню тварину; реквізиція; конфіскація; створення майна; переробка речей; відділення плодів тощо). **Похідні** способи мають місце тоді, коли право власності одного суб'єкта встановлюється на підставі права попереднього власника (впливають із договорів, односторонніх правочинів, закону, актів органів державної влади тощо).

Підставами припинення права власності, так само, як і підставами виникнення права власності є юридичні факти, тобто такі обставини реального життя, які закон виділяє як підстави припинення права власності. Більш того, одні й ті ж самі юридичні факти можуть одночасно бути підставами припинення права власності у однієї особи і підставами виникнення права власності у іншої особи. Наприклад, договір дарування є підставою припинення права власності у дарувальника і підставою виникнення права власності у особи, якій зроблено подарунок.

Стаття 346 Цивільного кодексу України містить загальний перелік **підстав припинення права власності**. До них відносяться:

- 1) відчуження власником свого майна;
- 2) відмови власника від права власності;
- 3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- 4) знищення майна;
- 5) викуп пам'яток історії та культури;
- 6) викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю;
- 7) викуп нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене;
- 8) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
- 9) реквізиція;
- 10) конфіскація.

Усі ці підстави можна розділити на три групи:

- 1) добровільне припинення права власності на майно;
- 2) втрата права власності за об'єктивних обставин;
- 3) примусове вилучення у власника його майна.

Добровільне припинення права власності найчастіше відбувається в результаті передачі цього права іншій особі на підставі договорів купівлі-продажу, дарування, міни тощо. Можливе добровільне знищення речі власником

через різні причини, в тому числі при її вживанні (використанні) або переробці речі, коли право власності на одну річ замінюється правом власності на іншу річ. Особа може відмовитися від права власності на майно, що їй належить.

Право державної та комунальної власності припиняється також на підставі приватизації (стаття 345 ЦК України).

Втрата права власності з **об'єктивних причин**, тобто таких, що не залежать від волі власника, зустрічається у випадку загибелі речі. Якщо при цьому залишається якесь майно або відходи, то право власності на них належить власникові речі.

Право власності з причин, що не залежать від волі власника втрачається: в результаті загублення речі власником та виникнення на неї права власності в особи, що знайшла цю річ або іншої особи (статті 337, 338 ЦК України); на підставі набувальної давності (стаття 344 ЦК України), а також в інших випадках, передбачених законом.

Цивільний кодекс містить також перелік випадків примусового вилучення майна у власника. Ці випадки повинні відповідати положенню Конституції України, згідно з яким «ніхто не може бути позбавлений права власності, інакше, як за рішенням суду».

8. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.

Захист права власності в широкому значенні містить у собі комплекс заходів, спрямованих на забезпечення реалізації і відновлення порушеного суб'єктивного права власності уповноваженими на те органами держави або самим власником.

Головним принципом у цій сфері є положення про те, що держава забезпечує рівний захист прав всіх суб'єктів права власності (ст. 13 Конституції України, ст. 386 ЦК України).

З урахуванням значення права власності воно охороняється нормами цивільного, кримінального, адміністративного, державного та інших галузей законодавства. Однак провідне місце належить цивільно-правовим засобам захисту права власності. Це пов'язано з тим, що вони спрямовані, передусім, на відновлення того майнового положення, яке мало місце до порушення. Тим самим ці норми покликані відновити порушене право власності, а також ліквідувати збиток, заподіяний інтересам власника.

Цивільно-правові засоби захисту права власності, звичайно, поділяють на дві групи: речово-правові та зобов'язально-правові.

Суть **речово-правових** засобів захисту права власності полягає в тому, що вони спрямовані безпосередньо на захист права власності як абсолютного суб'єктивного права, забезпечення реалізації правомочностей власника — володіння, користування, розпорядження — відносно речі, що йому належать.

До них відносяться: позов власника про витребування майна з чужого незаконного володіння (**віндикаційний позов**), позов власника про усунення перешкод, що заважають нормальному здійсненню права власності (**негаторний позов**), позов про визнання права власності.

Зобов'язально-правові засоби захисту права власності характеризуються тим, що спрямовані проти порушення прав власника певною особою. При цьому самої речі в натурі вже не існує або вона пошкоджена та існує потреба у

відновленні її якості. До таких засобів захисту відносяться, наприклад, вимоги по відшкодуванню заподіяної майнової шкоди; вимоги про виконання договору і передачу боржником кредитору (власнику) речі, що йому належить; вимоги про повернення необґрунтовано отриманого за рахунок власника майна тощо. Нарівні з речово-правовими позовами існують також зобов'язально-правові засоби захисту права власності. **До них належать:** 1) позови, пов'язані з порушенням права власності при невиконанні або неналежному виконанні обов'язків за договором; 2) позови про відшкодування шкоди, завданої псуванням або знищенням речі; 3) позови про повернення майна, безпідставно отриманого або збереженого за рахунок іншої особи.

Для цих позовів характерним є те, що домагання особи про захист права власності впливає не з права власності як такого, а ґрунтується на відносних правовідносинах і супутніх їм суб'єктивних правах.

Крім того, в окрему групу цивільно-правових засобів захисту права власності можна об'єднати ті з них, які не відносяться до речово-правових або зобов'язально-правових і впливають з різних інститутів цивільного права. Такими, наприклад, є правила про захист майнових прав власника, визнаного у встановленому порядку безвісно відсутнім або таким, що помер, у разі його явки (ст. 45, 48 ЦК України), про захист інтересів сторін у разі визнання правочину недійсним (ст. 211-235 ЦК України) і т.п.

Цивільний кодекс закріплює ще одну групу засобів захисту права власності — вимоги до органів державної влади і управління про захист інтересів власника від правомірного або неправомірного втручання (стаття 393 ЦК України). Сутність цих засобів полягає в тому, що вони спрямовані на забезпечення захисту інтересів власника у випадку їхнього порушення державою або її органами, що виступають як володільці владних повноважень, а не рівноправні суб'єкти майнових відносин. Тому тут мова, очевидно, має йти не про приватно-правовий (цивільно-правовий), а про публічно-правовий захист права власності.

У залежності від характеру порушення інтересів власника **державними органами** засоби захисту можна розділити на дві групи: 1) захист інтересів власника при порушенні їх на законних підставах (наприклад, при реквізиції, вилученні земельної ділянки, на якій знаходиться майно, що належить власнику, та ін.); 2) захист права власності при неправомірному втручанні. Сюди відносяться відповідальність державних органів за втручання в здійснення власником його правомочностей, відповідальність державних органів за видання актів, що порушують права власників.

9. ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА (ВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ, СЕРВІТУТ, ЕМФІТЕВЗИС, СУПЕРФІЦІЙ).

Зокрема, з прав на чужі речі передбачаються такі інститути, як сервітути, емфітевзис і суперфіцій, а також іпотека.

Так, у ст. 401 ЦК України **сервітут** визначається як право обмеженого користування чужими речами (майном) певною мірою.

Відповідно до традиції, яка закладена ще в римському праві (або навіть ще раніше у Греції), сервітути поділяються на **земельні** і **особисті**. Суть розподілу полягає в тому, що при земельних сервітутах право користування чужою річчю встановлюється на користь власника сусідньої ділянки (це начебто «відносини між ділянками», оскільки особа власника ролі не відіграє), а особисті сервітути встановлюються на користь певної особи (і, отже, припиняються її смертю).

Емфітевзис — це довгострокове, відчужуване і таке, що успадковується право користування чужою землею з метою сільськогосподарського виробництва (ст. 407 ЦК України). Характерною рисою емфітевзису є вимога використання чужого майна за цільовим призначенням, що складає обов'язок емфітевта (користувача).

Сутність **суперфіцію** полягає в тому, що власник виділяє земельну ділянку або її частину в користування суперфіціарію — фізичній або юридичній особі — для будівництва промислових, побутових, соціально-курортних, житлових та інших будов або споруд безкоштовно або за відповідну винагороду (ст. 413 ЦК України). Як і емфітевзис, суперфіцій є довгостроковим, відчужуваним і таким, що успадковується, правом, можливість здійснення якого обмежена використанням за цільовим призначенням.

Іпотека — це застава нерухомості, космічних і транспортних об'єктів. Вона являє собою право розпорядження чужими речами у разі невиконання забезпеченого заставою зобов'язання (Закон «Про заставу», ст. 575 ЦК України).

Оскільки сервітуарій, емфітевта, суперфшціарій тощо є законними власниками речей, їх права на чужі речі захищаються в тому ж порядку як і права власника, тобто забезпечені абсолютним захистом.

10. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.

Інтелектуальна власність — це власність на які-небудь результати творчої діяльності людей, які відповідають установленим чинним законодавством вимогам.

Особливість інтелектуальної власності полягає в тому, що всі результати інтелектуальної власності людини для одержання правової охорони повинні бути належним чином оформлені відповідно до вимог закону. При цьому слід зазначити, що власністю може визнаватися будь-який твір людини, будь-який результат творчості, навіть якщо він не підпадає під правову охорону і держава не може забезпечити захист цього результату.

Ще одна особливість інтелектуальної власності — її об'єктами є нематеріальні речі, а також ідеї, однак, не будь-які, а тільки ті, які можна застосувати або використати в науковому, літературному або художньому творі. При цьому не має значення рівень, цінність самого результату. Яким би він не був — він є власністю творця. Ст. 41 Конституції України передбачає, що кожний має право володіти, використовувати та розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право інтелектуальної власності, як і будь-яке інше цивільне право, прийнято розглядати в об'єктивному і суб'єктивному змісті.

Право інтелектуальної власності в об'єктивному змісті — це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини в процесі створення і використання результатів інтелектуальної власності.

У суб'єктивному значенні **право інтелектуальної власності** — це особисті немайнові і майнові права, які відповідно до чинного законодавства належать авторам того або іншого результату інтелектуальної діяльності.

Суб'єктивне право інтелектуальної власності — це право суб'єкта на володіння, використання і розпорядження приналежними йому згідно із законом результатами інтелектуальної власності.

Зміст права інтелектуальної власності складає особисті немайнові й майнові права суб'єктів права інтелектуальної власності.

Власник результату творчості може ним володіти та володіє ним як звичайний власник. Однак особливість об'єкта інтелектуальної власності полягає в тому, що він має здатність до тиражування, і його копією можуть володіти треті особи, яким належить право власності на носій результату інтелектуальної власності. Власники цих носіїв володіють результатами інтелектуальної власності від імені власника цього результату.

Підставами виникнення права інтелектуальної власності ЦК (ст. 422) виділяє два способи: виникнення права інтелектуальної власності та придбання права інтелектуальної власності.

Право на об'єкти інтелектуальної власності виникає за фактом їхнього створення або внаслідок придбання правової охорони уповноваженим держорганом у випадку та у порядку, передбаченому чинним законодавством. Так, для творів у галузі науки, літератури та мистецтва не потрібна обов'язкова держкваліфікація та реєстрація.

Права на зазначені твори виникають внаслідок самого факту їхнього створення. Об'єкти промислової власності потребують і державної кваліфікації. Право на об'єкти промислової власності виникають із моменту, визначеного відповідним законом.

Придбання права інтелектуальної власності носить вторинний характер. Право може бути придбане у випадку одержання необхідних документів, правонаступництва, передачі автором майнових прав інтелектуальної власності іншій особі. У цьому випадку має місце сукупність юридичних фактів (створення об'єкта інтелектуальної власності — смерть автора — відкриття спадщини; створення об'єкта інтелектуальної власності — угода або інші юридичні дії). Наведений у ст. 420 ЦК перелік об'єктів права інтелектуальної власності повною мірою пов'язаний з положеннями Стокгольмської конвенції 1967 р., у якій не дається поняття інтелектуальної власності, однак наводиться

перелік результатів інтелектуальної діяльності, які визнаються об'єктами інтелектуальної власності.

Об'єктом права інтелектуальної власності є не будь-який результат творчої діяльності як цілеспрямованої інтелектуальної діяльності людини, а тільки той, який відповідає вимогам закону.

Умовно весь перелік об'єктів права інтелектуальної власності можна розділити на **три групи**:

Перша група — авторське право і суміжні права — літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організації радіомовлення.

Другу групу становлять об'єкти промислової власності: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції та прирівняні до них за своїм правовим режимом сорти рослин і породи тварин.

Третю групу становлять так звані способи індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг, які містять у собі комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні позначення.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (автор, виконавець, винахідник) та інші особи, яким належать особисті немайнові і (або) майнові права.

Ст. 421 ЦК не обмежує суб'єктів права інтелектуальної власності в дієздатності, що означає, що творцями яких-небудь результатів творчої діяльності можуть бути як повнолітні, так і неповнолітні особи, а також частково дієздатні, обмежено дієздатні або недієздатні особи.

Той або інший результат творчої діяльності може бути створений не одним автором, а двома або декількома. Такий вид співучасті у створенні результату інтелектуальної власності прийнято називати співавторством. Воно може мати місце в будь-якому виді творчої діяльності.

Можна виділити два види співавторства:

нероздільне співавторство — коли неможливо виділити працю кожного співавтора. Воно властиве авторському праву, але ще більшою мірою — науково-технічній творчості;

роздільне співавторство — коли складові частини чітко позначені та відомо, хто із співавторів створив ту або іншу частину.

Згідно зі ст. 428 ЦК співавтори можуть урегулювати свої правовідносини за допомогою договору. Сторони такого договору можуть визначити, які права та в якому обсязі здійснює кожний із суб'єктів правовідносин інтелектуальної власності.

Якщо ж суб'єкти права інтелектуальної власності, що належить декільком особам, не уклали такий договір або ж не дійшли згоди по всіх істотних умовах договору, то право інтелектуальної власності здійснюється ними спільно. Це означає, що кожний з таких суб'єктів не може самостійно розпорядитися жодним з майнових або немайнових прав інтелектуальної власності без згоди іншого

співавтора.

Частина 1 ст. 436 ЦК містить презумпцію того, що угода, яка укладається між співавторами при роздільному співавторстві, не обмежує право кожного зі співавторів самостійно використати створену їм частину добутку.

Суб'єктами права інтелектуальної власності можуть бути також спадкоємці, інші фізичні і юридичні особи, до яких право інтелектуальної власності переходить відповідно до закону або договору, а також держава.

Питання для самоконтролю:

- 1. ДАЙТЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЮ «РЕЧОВІ ПРАВА». НАЗВІТЬ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЮ.**
- 2. ДАЙТЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЮ «ПРАВО ВЛАСНОСТІ». НАЗВІТЬ ОЗНАКИ ТА РОЗКРИЙТЕ ЗМІСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ. ПРАВО ВЛАСНОСТІ В ОБ'ЄКТИВНОМУ І СУБ'ЄКТИВНОМУ РОЗУМІННІ.**
- 3. НАЗВІТЬ ОСНОВНІ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ. НАЗВІТЬ СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.**
- 4. РОЗКРИЙТЕ ЗМІСТ ПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ**
- 5. РОЗКРИЙТЕ ЗМІСТ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**
- 6. РОЗКРИЙТЕ ЗМІСТ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.**
- 7. НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.**
- 8. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.**
- 9. НАЗВІТЬ ІНШІ РЕЧОВІ ПРАВА (ВОЛОДІННЯ ЧУЖИМ МАЙНОМ, СЕРВІТУТ, ЕМФІТЕВЗИС, СУПЕРФІЦІЙ).**
- 10. ДАЙТЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЮ «ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ».**